

HENRI DE MONTEY (1967) Beaune – Franciaország

HENRI DE MONTEY

Francia szerzők a Korunk Szava keresztényszocialista folyóiratban

(1931. június – 1938. december)

A magyar egyház 1887-től kezdve publikálta a Katolikus Szemlét. A jezsuiták 1921-ben indították saját havilapjukat, a Magyar Kultúrát, amely a II. világháború során bekövetkezett megszüntéig a demokratikus eszméket ellenző érdekközösség dárdahegye volt.

Ami Prohászka Ottokárt illeti, létrehozta az akkoriban modernebb ihlettségűnek számító Sion folyóiratot (amelyben leginkább a kiterjedt magyar egyházi ingatlanvagyon folyósításával mutatkozó egyetértőnek). A keresztényszocialista püspök halálával azok, akik meg kívánták őrizni emlékét és eszméit, megalapították a „Prohászka Köröket”, amelyek egy új lap, a Korunk Szava születése mögött álltak. Utóbbit Katona Jenő főszerkesztő közreműködésével gróf Széchényi György indította 1931-ben. Kezdetben az „Ifjú katolicizmus folyóirata” felirat szerepelt volna a címlapon, ám Serédi bíboros, Magyarország elöljárója, aki a katolicizmust egynek és oszthatatlannak tekintette, nem adta beleegyezését.¹ A Korunk Szavát 1938-ig, az Anschluss évéig közölték, mikor is kormányrendelet hatályában megszüntették, néhány hónappal alapítójának halála után. Később, 1939 októberében Katona Jenő megalapítja a Jelenkornak keresztelt új folyóiratot.

A Korunk Szava francia behatások alatt állt alapításától fogva; rendszeresen jelentetett meg cikkeket Charles Péguy, Paul Claudel, Jacques Maritain tollából. A magyarok követték őket a „konzervatív haladás” szűk ösvényén, amelynek a magyar legitimizmus egy ága megkísérelte felállítani a szintézisét. Magyarországon leginkább Széchényi György számított a társadalmat politikai kontroll alatt tartó és Németországhoz diplomáciailag közeledő gömbösi politika egyik leghevesebb kritikusaként.²

Az alábbiak mélyebb megértéséhez érdemes megemlíteni, hogy a magyar legitimista mozgalom 1920-ban, IV. Károly trónfosztása után alakult meg azzal a céllal, hogy az említett uralkodót, később pedig fiát, Ottót visszaültessék a trónra. Határozottan köztársasági mozgalmak hiányában Magyarországon a legitimizmus ellenzéke egyrészt a status quo (Horthy admirális kormányzósága) pártján állt pragmatikus megfontolásból, másrészt a Habsburg-ellenes (kuruc) függetlenségpártiak utódaiból állt, akik megelégedtek a kormányzósággal, vagy – mint azt jelen írásban is láthatjuk – a szabad, leginkább Habsburg-házon kívüli királyválasztást pártolták.

E tanulmányban először is bemutatom a Korunk Szava nemzetről alkotott álláspontját, ahogyan az explicit és implicit módon megjelent a politikai kérdéseknek szentelt cikkekben. Ezt követően a francia gondolkodás, avagy a francia gondolkodók – akik szerzőként közvetlenül is részt vettek a nemzet kérdésének megvitatásában – sajátos hozzájárulását ismertetem. Végül rövid említést teszek a folyóirat új formájának alakulásáról 1938, illetve 1940 után.

A KORUNK SZAVA ÁLLÁSPONTJA A NEMZETRŐL

1937 novemberében a Korunk Szava beszámolt egy jelentős, német nyelven megjelenő kormánypárti napilap új főszerkesztőjének kinevezéséről (*Ottlik György és a Pester Lloyd*), kinyilvánítva efelőli érdeklődését, lévén „a Korunk Szavát és közönségét ebben az eseményben az érdekli, ami nemzeti és országos jelentőségű benne”. Ebben semmilyen nagyzolás nem volt. A Korunk Szava vélemény-folyóiratként rendszeresen fogalmazott meg koncepciókat a nemzet belső természetére és nemzetközi szerepére vonatkozóan egyaránt. Ezen állásfoglalások szintézisét a Szent Korona eszméje adta, vagy legalábbis az az elképzelés, amelyet a politikai legitimizmus és a keresztényszocializmus határmezsgyéjén elhelyezkedő folyóirat alkotott róla.

A *Keresztény legitimizmus és álkeresztény nemzeti szocialisták* című, 1938. január 1-jén megjelent vezércikkben Széchenyi György hangot adott azon gondolatának, miszerint egyedül a szocialista legitimizmus képes megmenteni nemcsak az emberiséget attól a káosztól, ahova az extremizmus éppen vezette, hanem kifejezetten a magyar nemzetet is mint az emberség törésvonalaktól szabdalt, ám szükséges alapkövét. Emellett úgy vélte, nem kizárólag a szocialista legitimizmus volt minden szélsőség közös ellensége, hanem maga Magyarország is, Kelet és Nyugat, „a keleti barbárság és a nyugati vallástalanság” között „újfent az Európát eluraló harc legkiszolgáltatottabb pontja lett”. Márpedig „nemzeti megközelítés hiányában” nem létezett semmilyen megoldás. Széchenyi György három pontban részletezte programját: (1) Szent István gondolata, vagyis a nép és az egyetemesség felé nyitott királyságra való törekvés; (2) az emberi élet tisztelete, valamint az emberi képességek kibontakoztatása, amelyeket a társadalom és az állam alapkövének tekintett; illetve (3) a magyar létforma mint ezen általános elvek megtestesülése. Innen ered az akkortól már némely specifikus alkalmazásra korlátozódó és leginkább az urbánus közegekben gyakorolt országos politika követelése (mindezt követte egy politikai mozgalom, a „Vidéki Keresztény Párt” maró kritikája).

„Magyar létformáról” beszélünk tehát. Márpedig nem sokkal ezelőtt még évszázados küzdelemben állt szemben a magyarság az osztrák császári dinasztiával. Hogyan állhattak hát elő a Korunk Szava vezetői ezen ellentmondás feloldásával? A válasz kettős volt: egyrészt új körülmények kialakulása révén, másrészt amiatt, amit bizalomtételnek hívhatunk. Ennek megfelelően írta 1936 novemberében, elővigyázatosságból csak *Ottó Király* címet viselő cikkében Katona Jenő: „[A király] tisztán látja, hogy [...] a magyar állami és hatalmi gondolattal egyesülve az egyetlen igazi kibontakozás lehet a Habsburg-principium. [...] Az anakronisztikus álkurucok germanofil politikájával szemben a mozaikba tört Közép-Európában az egyetlen igazi politikai rendező erő a Habsburg-principium, a magyar szent korona fényében. Ez a bizonyos Habsburg-principium a múltban sok keserűséget jelentett, de most számunkra megteremné jó gyümölcsseit.” Vizsgáljuk meg részletekbe menően a fentebb említett két pontot. (1) Új körülmények: az évszázados függetlenségpárti törekvések utódai épp egy külföldi szövetségbe keveredtek, jelen esetben Németországgal. (2) Bizalomtétel (sőt, fohász): annak feltételezése, hogy a Habsburg trónörökös és annak minden utóda őszintén elfogadta a „magyar létformát” – Ottó király erre vonatkozó pusztá kijelentésére alapozva.

Másfelől e körülményt a folyóirat általában nem vállalta fel, pontosabban a körülményekre való effajta érzékenységet, amelyet a magyar legitimizmus bizonyos értelemben hirdett magáról, ahogyan az feltűnik a Korunk Szava főszerkesztőjének szóban forgó cikkében. Épp ellenkezőleg, a keresztényszocialista legitimizmus fő vezetőjének, Griger Miklósnak szánt, 1938 március 1-jén, vagyis az Anschluss előtt néhány nappal közölt nekrológban Katona Jenő két példátlan kijelentést tett. Egyrészt, hogy „Griger Miklós számára a keresztényszocializmus soha nem volt a szociáldemokráciával való megkésett rivalizálás, hanem az Evangéliumból spontán felforrásozó hit és erő”. Másrészt, hogy „[Griger Miklós] a nép és a király ügyét árnyalatilag egybevágónak látta”. Semmilyen mellébeszélést nem láthatunk itt a magyar independentizmus megtévesztő tekervényességéből, viszont észlelhetjük a magyar monarchia, a legitimizmus és a szociális ügyek közti kapcsolat tiszta és egyértelmű megvallását. A következő számban (március 15.), két nappal az Anschluss után, *Griger Miklós sírjánál* címmel megjelent cikkében Széchenyi György újra fölvetette ezt a gondolatot, még több erőt kölcsönözve neki: „[Griger Miklós] még a szentkorona-eszmét, még a királyság intézményét is csak szociális mezben tudta látni, [...] az is kiegészítő része lett szociális elgondolásainak, annyira mindent átfogó volt benne a szociális gondolat ereje. [...] S ha ő eszményét nem találta volna meg a szent korona várományosában, Griger Miklós nem is lett volna legitimista, és bizonyos, hogy nem lett volna a szociális királyság eszméjének igazi apostolává.” Ám Katona március 1-jei cikkében szerepel egy kulcsfontosságú elem, jelesül, hogy Griger Miklós a többi nemzetiséggel való testvériség elve nevében felszólt a hitlerizmus ellen. Vagyis magáévá tette azt a nemes és bátor politikát, amely a katolicizmust a „nemzetek fölét” helyezi. Úgy tűnik, feloldván a jellegzetesen magyar ellentmondást a legitimizmus és az independentizmus között, a Korunk Szava ettől kezdve egy jóval általánosabb ellentmondással került szembe, vagyis az egyszerre nemzetinek és egyetemesnek felfogott katolicizmus dilemmájával. Jellemzően e terület volt az, ahol találkozhattunk a francia értelmiséggel.

A FRANCIA SZERZŐK SZEREPVÁLLALÁSA A NEMZETI KÉRDÉS KAPCSÁN

A folyóirat fennállásának teljes időtartama alatt jelentek meg francia szerzők mint különböző reflexiók és elemzések apropói, vagy direkt módon szerepeltek mint cikkek és esszék szerzői, amelyeket a szerkesztőség a francia irodalomból vagy sajtóból fordított; végül közvetlenül megrendelt cikkek íróiként is részt vettek a szerkesztésben. Az irodalmi holdudvar széles volt: Baudelaire, Henri Brémond, Anatole France, Proust, Céline, Paul Valéry stb... A francia szellem, nyelv és irodalom felé mutatott vonzalmon túl a folyóirat különösen érdeklődött a 20. század első felében végbemenő megterési hullámhoz, amelyet köznapian nagy francia katolikus megújulásnak hívtak. Ezzel a lap felkínálta oldalait Léon Bloynak, Charles du Bos-nak, Huysmans-nak vagy Péguy-nek, illetve kortársaknak mint Bernanos, Maritain, François Mauriac, Daniel-Rops. Leginkább ez utóbbiakat vizsgáljuk azon megközelítéseik alapján, amelyeken keresztül specifikusan vagy mellékesen a nemzeti kérdést tárgyalták a Korunk Szava lapjain.

A francia ajkú katolikusok számára Jacques Maritain volt a mérvadó hivatkozási pont. 1937 februárjában ez utóbbi Budapestre látogatott, hogy előadást tartson Aquinói Szent Tamásról. Az esemény egyik, a Korunk Szavában közölt beszámolójának szerzője nem apadó dicsérettel halmozta „a latin intelligencia legméltóbb hordozóját”, aki az lehetett a modern korban, aki az Angyali Doktor volt a maga korszakában, abban a „legfényesebb és legdicsőségesebb korban”, mikor „[a keresztény kultúra] égit és földit, istenit és emberit maradéktalanul egymásba olvasztott”. „Ezen az estén – fejezi be a beszámoló írója – a katolikus Franciaország, az igazi Európa, az örökkévaló emberi kultúra és az isteni igazság egy sugara csapott be és tündökölt föl a régi Üllői-úti előadóteremben.”³ Nem sokkal később két mélyreható, 1937 októberében és 1938 februárjában közölt cikk – közülük az egyik maga Maritain tollából – részletezi a mester gondolatait a nemzeti kérdéstről, ügyelve a kulturális és a közösségi rend megkülönböztetésére. Maritain szerint a kereszténység a kulturális rendhez tartozik, ám „az Egyház tanításaiban részesült népek meggyökerezhetnek a közösségi rendben. Csak egy Egyház van, de több keresztény államalakulat létezhet [...]”. Mindazonáltal a keresztény állam feloszlásával a felszínessé vált vallás feszítővássá válhatott az elnyomó osztályok kezében. „A válasz e burzsoá deizmusra a kommunista ateizmus lett. Itt az ideje, hogy a Kereszténység vállalja a Reneszánsz és a Reformáció Krisztussal való szakításának következményeit.”⁴ A szóban forgó esetben óvakodni kell három hibától – olvassuk a Maritain által írt cikkben – (1) a világot és a földi várost a Sátán művének és uralmi területének tartani; (2) a földön akarattal megvalósítani Isten országát (a kálvinizmus és a gallikanizmus, illetve a jozefinizmus és a kommunizmus jellemzője); (3) megszakítani minden kapcsolatot a földi és égi ország között (az antropocentrikus humanizmus és a liberalizmus elve).⁵ Az eltervezett út tehát olyanak látszik, amely önálló nemzetek közösségéhez vezet egy nagy latin kulturális közeg ölen. Íme egy bizonyos elképzelés Európáról, amellyel előszeretettel szimpatizáltak a magyarok jóval a legitimizmuson túlmutatóan is, a magyar etnolingvisztikai eredet ellenére (amely, mint tudjuk, nem latin, még csak nem is indoeurópai). Két évvel később a Korunk Szava szót adott a latin Európa egy másik hívének, a Maritainnál sokkal kevésbé haladó szellemű P. Gillet OP-nek, a domonkosok rendfőnökének. A folyóirat az ő irányában sem volt szűkmarkú a dicséreteket illetően: „De különben milyen igen nagyon francia! Nem téved frázisokba [...]. A szája szélén mindig ott bujkál a parányi kis, humoros mosoly, amely szellemi fölényt is jelent, de lelkesedése fölötti uralmát is. Nagyszerű ember: azért is, mert szentéletű szerzetes, de azért is, mert francia!” P. Gillet éppen Budapestre látogatott, hogy előadást tartson a barbársággal szemben álló latin (keresztény, humanista, egyetemes) Európáról.⁶ Mellesleg a kevésbé szemellenzős szellemiségű Korunk Szava érdeklődést mutatott minden francia szellemi irányzat felé, és meg is jelentetett egy elemzést Julien Benda republikánus francia értelmiségitől a spinozai békefelfogás kapcsán. („A béke nem csupán a háború hiánya, hanem erény, melyet a lélek ereje hoz világra.”) Igaz, hogy Benda, a híres *Írástudók árulása* (1927) szerzője könyvében, amelyben kritizálta az értelmiség megalkuvó magatartását a politikai ügyek és indulatok síkján, ezúttal Spinozára támaszkodott, hogy ostromozza a pacifistákat, főként pedig, hogy kritizálja a morális tényezők figyelmen kívül hagyásában álló hibát, amelyet a kölcsönös gazdasági függésekre kizárólagosan alapozva követnek el.⁷ (Az akkori Magyarországon a politikai gondolkodás jórészt az 1920-as békeszerződésben meghúzott határok revíziójára irányult annak érdekében, hogy teljesen vagy részben visszaállítsák a Szent István korabeli királyság határait, ellentétben a Duna mentén zajló gazdasági együttműködésre alapozott puszta kárpótlási projektekkel).

1938 ÉS 1940: ÚJ PROBLEMATIKA?

Ami a határokat és a veszélyben forgó békét illeti, 1938. március 13-án reggel Magyarország egy olyan határ mellett ébredt, amely a Lajtán végighúzódván már nem Ausztriától, hanem a III. Birodalomtól választotta el. Április 1-jei számában a *Korunk Szava* több oldalt szentelt az új helyzet leírására azon elvek szempontjából, amelyeket a folyóirat továbbra is hirdetni és megőrizni kívánt. Vezércikkében (*Az idő sodrában*) Széchényi György kiállt amellett, hogy minden körülmények között, beleértve az akkoriakat, a Magyarországon élő németeknek (a lakosság durván 5%-ának) garantálják saját nyelvük és kultúrájuk gyakorlásának teljes lehetőségét. Ahelyett, hogy minden követ megmozgattak volna a (nácizmus felé sodródás veszélyének kitett) német kisebbség asszimilálása érdekében, fontosabbnak tartották megnyitni előttük az utat, hogy egy különálló, tisztességes és hűséges csoportot alkothassanak mint *Hungarus*, egyfajta *Deutsch-Ungar*. Így kívánta – állította Széchényi György – az egyszerű igazságérzet, a keresztény gondolat és a történelmi magyar államérdek. Dr. Dsida Elemér ugyanebben a számban egy alapos cikkben (*A szentistváni gondolat európai jelentősége*) hangsúlyozta, hogy Szent István nemcsak Magyarország szempontjából számít nagy alapítónak, de a keresztény Európából is, amiről emlékezetes „intelmei” is tanúskodnak, követendő modellként fennmaradva minden kormány számára. Szent István nemzetiségekről való gondolata volt az, ami előmozdíthatta volna a Duna menti országok önrendelkezését a szomszédos hatalmak minden fenyegetésével szemben anélkül, hogy szükségszerű lett volna a közös nyelv bevezetése; ehelyett egy bizonyos szellemiséget, lelkiületet hintett volna el a régióban. Ezért tartotta Széchényi György a Szent István-i gondolatot „az európai béke fő tényezőjének”. Nem véletlen, hogy később (1938 májusában) a budapesti eucharisztikus kongresszus irányította Magyarországra a nemzetközi katolikus véleményközösség figyelmét. Írása végén a szerző Paul Claudeltől idéz, aki nem sokkal azelőtt kijelentette, hogy Közép-Európa gyógyulásához a Szent István-i út vezet.

Az eucharisztikus kongresszusok szokás szerint az egész világ legmagasabb katolikus egyházi méltóságait fogadják. A francia delegáció vezetőjeként Verdier bíboros⁸ interjút adott, amely megjelent a *Korunk Szava* június 15-i számában. Egy időben azzal, hogy örömet lelne honfitársai, mint Maritain, Mauriac és Daniel-Rops nevének felfedezésében a folyóirat lapjain, a közép-európai országok együttműködésének köszönhetően a bíboros kinyilvánította hitét a békében. Szociális téren azzal méltatta a *Korunk Szavát*, hogy a *Rerum Novarum* és *Quadragesimo Anno* enciklikák szellemében tevékenykedik; mindeközben hangsúlyozva, hogy „a népek problémáikat saját szellemük, törvényeik és érdekeik szerint, minden külső befolyástól menten oldhassák meg. A szociális kérdés megoldása is szerencsésebb akkor – fejtette ki –, ha egy nép a maga akaratából és a saját szelleme szerint hajtja végre a szükséges szociális reformokat, mint ha kívülről erőszakolnának rá valamilyen megoldást.”

Továbbra is elítélve az extrémizmust, a *Korunk Szava*, főként Jean Giraud (a *La Croix* francia keresztény napilap főszerkesztője) hangján keresztül⁹ újfent helyeslését fejezte ki egy „harmadik úttal” kapcsolatban, amelyet Széchényi György mérsékelte, keresztény, minden diktatúrával és a liberalizmussal szemben álló útként definiált, ahol „szinte pártokon felül álló erkölcsi elvek irányítják felfogásunkat”.¹⁰ Ezen elképzelésében Széchényi Daniel-Rops támogatását élvezhette, aki nem sokkal azelőtt cserélte le a „fiatal nonkonformista értelmiségi” köntösét a katolikus íróéra. „A baloldal is, a jobboldal is [...] rettenetes feloldódásban van – írta Daniel-Rops. – Az evangélium tehát [...] társadalmunk fölemelkedésének hasonlíthatatlan és egyedül eredményes üzenete marad.”¹¹ (A magyar társadalom fölemelkedésének szintúgy – vélte a *Korunk Szava*.)

1938 novemberében az első bécsi döntés visszaszolgáltatta Magyarországnak az 1920-ban elvesztett területek egy részét, ezzel némileg beteljesítve a nemzeti program bizonyos pontjait. A *Korunk Szava* számára az esemény visszafogott ünneplésre adott alkalmat, amelynek szigorú költőisége élesen elütött a magyar sajtóban általánosan elterjedt örömmujjongásoktól. Helyeslően fogadva „a világ legnagyobb hazugságának”, vagyis az addigi Csehszlovákiának végét, Katona Jenő szót intézett a Magyarországhoz végre újra csatlakozó magyar lakossághoz: „Titeket halmoz el az igaz Isten könyörületével és jóságával, az az Isten, aki lehetővé teszi a nemzetek születését és pusztulását, és aki nem kedveskedő megoldások felé, hanem vastörvények szerint vezeti a népeket.”¹²

Az 1938-ban elhunyt Széchényi György hiányában, illetve a *Korunk Szavának* betiltása után az említett Katona Jenő új folyóiratot indított 1939-ben *Jelenkor* címmel. Indulása egybeesett a fran-

cia–német hadbalépéssel. Megőrizve erősen náciellenes irányelveit, az új folyóirat természetszerűen fonódott össze a francia harci szellemmel. Példaként említhetjük a Jean Giraudoux *Teljhatalom* című könyvét¹³ méltató, 1939. december 1-jén megjelent cikket, amelynek szerzője azt hangsúlyozta, hogy „a szellem mindenütt, kis és nagy népeknél is védekezésre kényszerült, mivel létében, alapjaiban érzi magát megtámadva”. Az 1940 májusában történt vereség, amelyet „francia tragédiának”, „szörnyű végzetnek” minősítettek, egyszerre idézett elő kábultságot és Marc Bloch¹⁴ módjára levont elhamarkodott következtetéseket. Ez a végzet „több, mint amit a józan értelem megérteni képes” – írták. Ezért hat olyan százalmas fecsegésnek minden kommentár, amely a „francia összeomlás okait a napi politika vagy gazdaság síkján összefoglalja”.¹⁵ Mi maradt hát? A Giraudoux által felidézett szellem kétségtelenül. 1941 áprilisában a Jelenkor készült szót adni Henri Massis kritikájának az intellektualizmust illetően (*A francia szellem válsága: Henri massis, Les idées restent* című cikkében, amely látszólag jószívú, valójában maró kritikája Proust-nak, Gide-nek és Valérynek), amely a maga túlzásaival félrevezette a francia szellemet. Ugyanezen számban szerepelt egy hosszú filozófiai elemzés Jaques Maritain tollából, illetve François Mauriac szokásos tárcája. A Jelenkor magyar munkatársai számára Pétain Franciaországa maradt a latin kultúra követendő, ám a bizonytalanság sűrű ködébe burkolózó vezércsillaga.

Az említett nehéz évek alatt a Korunk Szava folyóirat és utódja, a Jelenkor elemzése meglepő képet ad némely jellegzetes magyar vonásról a francia szellemmel való kapcsolatra vonatkozóan. A Szent István-i hazaszeretet erős ötvözetet képezett a nemzet iránti feltétlen elköteleződés és a kereszténység egyetemes felfogása között, amit tovább erősített a szociális érzékenység. Ellenben a szerzők gyakorta követték el a Szent István-i gondolat és a Habsburg-princípium összemosisát, ami a folyóirat irányvonalában felveti az összeegyeztethetlenség problémáját a Habsburg dinasztiahoz való legitimista típusú kötődés és a francia irány között. Az Ausztriával mindig is szemben álló, épp annyira monarchista, mint republikánus Franciaország ténylegesen olyan politikai hagyományt őrzött, amely azon az elven alapult, hogy minden nemzetet egy uralkodónak (királynak vagy a nép képviselőinek) kell irányítani, szem előtt tartva kifejezetten nemzeti hivatását egy nemzetközösség keretein belül, ahol minden tag egyenlő megbecsülésnek és legitimitásnak örvend. Végső soron a humanitárius vészhelyzetben összeálló szokatlan körülmények olykor képesek elfedni a szembenállásokat.

Fordította Matuz Bence

JEGYZETEK

¹ Interjú Gergely Jenő professzorral, 2005. május.

² Vö. *Széchenyi György nekrológja*, Korunk Szava, 1938. november 1.

³ KATONA Jenő *beszámolója Jacques Maritain Iparművészeti Múzeumban tartott konferenciájáról*, 1937. február 15.

⁴ *Jacques Maritain gondolataiból*, 1937. október 1.

⁵ *Isten országa*, 1938. február 1.

⁶ P. Gillet *OP, az erópai gondolat szószólója*, 1936. március 1.

⁷ *Az igazi békeprobléma*, 1938. január 1.

⁸ Jean Verdier (1864) bíboros, 1929-től haláláig, 1940-ig párizsi érsek.

⁹ *A faj mint a totális állam bálványa*, 1938. július 1.

¹⁰ *A keresztény demokrácia*, 1938. december 15.

¹¹ *Levél a francia katolicizmusról*, 1938. július 1–15.

¹² *Köszöntünk Magyar Felvidék*, november 15.

¹³ Jean Giraudoux (1882–1944) francia író és dramaturg, 1939 és 1940 között információs főmegbízott. A *Teljhatalomban* (1939) fejti ki a gondolatot, miszerint egy nemzet sorsa ugyanannyira függ identitásától, mint fegyveres erőitől.

¹⁴ Marc Bloch (1866–1944) zsidó származású francia történész, a húszas és harmincas évek úttörő, a középkort vizsgáló tanulmányainak szerzője. Híres politikatörténeti esszéjében (*L'étrange défaite [Furcsa vereség]*), készült: 1940, első kiadás: 1946) az általában vett francia elit és a francia hadsereg vezetésének morális összeomlását fejti ki. Az ellenállásba való belépése miatt 1944-ben kivégezték.

¹⁵ *A francia tragédia*, Jelenkor, 1940. augusztus 1.

TARJÁNI ANTAL, I. Béla, 2019

TARJÁNI ANTAL, Mária országa, 2020

